

11. Chropovský B. Slovensko na usvietie dejn. - Bratislava, 1970. - S. 73.

12. Bartha A. Hungarian society ... - P. 70.

13. László Gy. A honfoglaló magyar ... - Old. 132.

14. Вайнштейн С. И. Некоторые вопросы древнетюркской культуры // Советская этнография. - 1966. - № 3. - С. 65.

15. Алешкевич Я. А. Обряд похоронения уторців із конем // Саграпаса - Карпатика. Старожитності Верхнього Потисся та суміжних регіонів. - Вип. 5. - Ужгород, 1998. - С. 201.

16. Онайко Н. А. Археологическая экспозиция Будапештского Национального музея // Советская археология. - 1964. - № 2. - С. 266.

ПЕТРО ФЕРЕНЦ

НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНА ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ НА ЗАКАРПАТТІ В 20-30-х рр. ХХ ст.

На прискорене утвердження в краї української національної самосвідомості, на употужнення українського національного руху з його найвищим проявом - будівництвом української держави Карпатської України, визначну роль відіграла українська еміграція, що осіла безпосередньо на Закарпатті та інших краях Чехословаччини. Ми зупинимось лише на питаннях ролі цієї еміграції й окреслимо її як окрему суспільну верству, як суспільного феномена. Це потрібно ще й з огляду на сьогодні, бо вивчення названої проблеми допомагає зрозуміти, як національно свідомі інтелігенція може і повинна послужити зростанню української національної свідомості в окремих колах сучасного громадянства нашої країни.

Українську політичну еміграцію в Чехословаччині за її освітнім і фаховим рівнями, громадською діяльністю і суспільними устремліннями, соціально-політичним досвідом і світоглядом слід кваліфікувати як особливу суспільну верству. Вона пройшла школу українського громадсько-політичного життя в дореволюційні часи, горнило української революції та практику будівництва української держави. Українські емігранти послідовно працювали у 20-30-х роках на національно-культурне пробудження закарпатських українців. Високі

результати цієї праці були забезпечені суспільними діями української еміграції і місцевої молоді, національно пробудженою інтелігенцією та широкою громадськістю, що проявили себе вже у 1918-1919 рр. Наголосимо, що дії українських емігрантів у Закарпатті ні організаційно, ні дієво ніким не координувалися. Це була стихійна, але свідомо поведінка української національної інтелігенції, яка опинилась у нашому краї. Це дає підстави твердити про українську еміграцію на Закарпатті в 20-30-х роках як про своєрідний суспільний феномен. Своєю наполегливою працею активні представники цієї когорти виглядали на фоні місцевої змадяризованої інтелігенції диваками, подібно як М. Драгоманов у час свого перебування на Закарпатті. Коли він заступився за українського селянина, то всі пасажири того поїзда ходили дивитися, що то за пан такий, що бачить в "смердючому русині" не худобу, а людину" [1].

Кілька тисяч представників української національної еміграції, що проживала і активно діяла в Закарпатті та й загально в Чехословаччині в 20-30-х роках, були не просто мешканцями чи громадянами цього краю і держави, а етносоціальною групою, яка своєю активною культурно-освітньою і громадсько-політичною працею пришвидшили національний поступ українців Закарпаття.

Українська національна ідея і активна боротьба за її реалізацію, були головними причинами того, чому ці люди залишили рідні домівки і емігрували за кордон. Поразка українських національно-державницьких змагань 1917-1920 рр. стала причиною розчарування деякої частини суспільного активу. Однак такі почуття і думки більшості не охопили. Для багатьох представників української суспільної еліти, що опинилась в еміграції, еталоном особистої поведінки стало Шевченківське кредо - "караюсь, мучуся... але не каюсь!.. [2]. Національна ідея, національна свідомість були тими внутрішніми пружинами, які рухали цими людьми, кидали їх в суспільні змагання в Закарпатті в нових умовах, новими засобами. Однією з ключових країн в організації національного життя української еміграції була Чехословаччина. Демократичний режим Чехословаччини, контакти чеського національного проводу, в тому числі Т. Масарика [3] з урядом УНР в 1917-1918 рр. [4] позитивно позначились на прийнятті

українців у новоствореній державі. Українським емігрантам були надані особисті й громадські права, створені умови для національно-культурного життя. Чехословаччина і Прага стали одним із центрів українського національного життя [5]. Українська еміграція організувала тут низку національних структур та інститутів: політичних, наукових, освітніх, літературно-мистецьких, видавничих. Так, у Празі було створено в 1921 році Українську Військову Організацію (УВО), в Чехословаччині активно діяли структури ОУН та інші. На Закарпатті ОУН не проводила такої активної роботи як в Галичині, щоб не псувати відносин з празькими властями [6]. В Чехословаччині українські професори, вчителі, адвокати отримали дозвіл працювати за фахом, а не заробляти на шмат хліба низькокваліфікованою фізичною працею. Проти політики прийняття українських емігрантів та підтримки організації їх національного життя активно протестувала сусідня Польща, адже в Чехословаччині часто знаходили притулок активісти УВО-ОУН, які переслідувались в Польщі [7]. Особливо важливу роль відіграли освітні установи: Український вільний університет, Українська господарська академія в Подебрадах, українська школа в Модржанах. Українська еміграція швидко налагодила видавничу справу. Вже в 1920 році з друку видавництва "Всесвіт" вийшла низка видань. Вони розповсюджувались і на Закарпатті. Всі брошури поезій Т. Шевченка цього видання заблукали і до мого покійного дідуся Ференца Івана Григоровича в село Богдан на Рахівщині [8]. Прага стала інтелектуальним, літературно-мистецьким і політичним осередком українців. Через вищезначені та низки інших структур проводилась суспільно-функціональна робота української політичної еміграції. Однак офіційна Прага по-різному підходила до української проблеми в чехословацьких землях та Закарпатті. Якщо у першому випадку українці мали навіть підтримку, то в другому - різко негативне ставлення до політичних проявів українства на Закарпатті [9].

Українська еміграція не занедбувала української національної ідеї. Вона створила потужну ідейно-інтелектуальну атмосферу в Чехословаччині. Цей духовний клімат пронизував все українство, мобілізував й інтегрував його. Чехословаччина була одним із центрів української еміграції та осередком її організаційно-інтелектуального потенціалу. Це об'єктивно

впливало на суспільні уподобання закарпатських українців, впливало їх в орбіту українських устремлінь. Найперш це стосувалося місцевої інтелігенції. До того ж українство в Чехословаччині не було ізольоване. Навпаки, в означені роки між українськими національно-культурними і політичними центрами існували тісні контакти, обмін інформацією, інтелектуальними здобутками. Прага – Варшава – Берлін – Львів та інші міста, де жили і діяли українці, координували свої зусилля. Для ілюстрації згадаймо ще раз ОУН, її соборницьку позицію та відповідно всеукраїнську організаційну розбудову.

Отже, Закарпаття через українських емігрантів почало контактувати з ширшим українським світом, його устремліннями і здобутками. Це мало велике значення для закріплення і употужнення в краї українського національного руху в його культурному та політичному проявах.

Українська політична еміграція в Чехословаччині впливала на події в Закарпатті різними засобами. Та група української еміграції, яка присвятила себе Закарпаттю, кинулася у вир суспільних змагань у новому українському терені. Головними пріоритетами їхньої діяльності на Закарпатті були не загальні, а конкретні напрями роботи, їхню громадську та професійну діяльність можна покласифікувати на кілька напрямів. Однак вся активність мала одне спрямування - національно-культурне пробудження місцевих українців, організація українського національно-культурного життя в кращих умовах.

Для досягнення поставленої мети українська еміграція налагоджувала систему української освіти. В організовані в новосенний час заклади освіти вчителями і викладачами пішла працювати значна кількість українських інтелігентів із Наддніпрянщини і сусідньої Галичини. Виховання підрастаючого національно-свідомого покоління було незаперечною цінністю. При цьому варто зауважити, що через національну школу виховання проходило і в глибші суспільні пласти на старші групи людей через вихованих в українському дусі дітей. Саме тому уже з другої половини 20-х років українська національна школа на Закарпатті натрапила на опір властей. Потрібна була настирливість і жертвність, щоб в цих умовах налагодити роботу Берегівської руської (української) гімназії. Перші набори класів гімназії комплектувались шляхом особистої агітації вчителів в

українських селах сусідніх районів [10]. Активною національно-просвітницькою і політичною працею вчителі-емігранти наражались на небезпеку. Так, в 1920 році директором народної школи в Косівській Полянці став галичанин Степан Швед. Його стараннями в селі була організована торговельна спілка, читальня "Просвіти", учні школи ставили вистави українських авторів. Активна робота емігранта на селі не сподобалась недругам, і його, як особу без чехословацького громадянства, виселили в Польщу [11].

В тих народних, горожанських школах, гімназіях і семінаріях, окремих класах, де працювали вчителями українські емігранти, зростала національна свідомість учнів і їх суспільна активність. Особливістю освіти цих років було те, що національний зміст її проходив в активному протиборстві з русофільством. Представників цього напрямку часто підтримували чехословацькі владні кола. Тому вчителями працювали і люди антиукраїнської орієнтації. Вони намагались прищепити учнівській закарпатській молоді російськість чи русинство [12].

Українські емігранти не лише пішли працювати в школи, виступили активними організаторами нової української системи освіти, що якісно відрізнялась від попередньої асиміляційної освіти часів Австро-Угорщини. Відзначимо велику заслугу представників української еміграції і в заснуванні нових освітніх закладів. Важливу роль у вихованні місцевих національних кадрів відіграла Берегівська українська гімназія. Вона творилася на ентузіазмі його першого директора-емігранта із сусідньої Галичини, випускника Віденського і Львівського університетів А. Аліськевича [13]. Доклали зусиль до організації цього закладу український січовий стрілець, організатор народних шкіл на Волині проф. А. Дідик [14]; проф. історії, автор історичного нарису із історії Закарпаття "Срібна Земля", український письменник В. Пачовський. А. Аліськевич проявив всю силу свого хисту й при організації гімназії ордена отців Василіян в Ужгороді (1922-1939 рр.), що досягла значного розквіту як українська гімназія. Водночас він опікувався шкільною молоддю, хворими і бідними учнями, організував гуртожиток, започаткував дешеву кухню, працював у Педагогічному товаристві та Шкільній Помічі і т.п. У 1938-1939 рр. займався трудовлаштуванням Федора Потушняка,

який і працював під його керівництвом у гімназії ОО.Василіян у Великому Бичкові. Крім нього, в краї працювали й такі освітяни-емігранти як А. Дідик, О. Вахнянин, Л. Бачинський, В. Бірчак, О. Приходько, В. Пачовський, К. Заклинський, М. Демчук, В. Палятинський, І. Кульчицький, М. Підгірянка, які доклали багато зусиль до організації середніх шкіл [15]. Когорта цих людей була організаторами освітньо-виховного процесу, який будив національну свідомість та громадську активність молодого покоління закарпатських українців. У перші ж роки існування Чехословацької держави в краї А. Дідик, М. Демчук та Л. Бачинський заснували та розбудували український пласт [16]. Через пластові вишколи пройшли тисячі закарпатців, для яких він став школою національного і громадського становлення.

Велику роль в організації та функціонуванні української освіти на Закарпатті відіграв І. Панькевич, що працював при Шкільному Рефераті (освітній адміністрації) в Ужгороді [17]. Ця постать, як і її діяльність, багатогранна. Вчений-україніст, славіст із світовим іменем, не дратував владні чеські кола емоційними висловлюваннями, але всіма силами організовував український напрям в освіті, вміло використовуючи владний важіль державного чиновника. Він вміло підбирав кадри національно свідомих службовців для окремих відділів Цивільної управи, організовував курси української мови для вчителів, щоб можна було перейти з угорської мови навчання на народну українську, і, навіть, очолив комісію, яка перевіряла знання української мови перед прийняттям учителів на роботу. При відділі шкільництва Цивільної управи організував багату бібліотеку наукової та художньої літератури, заснував "Педагогічне товариство Підкарпатської Русі", редагував учительський часопис "Учитель" та дитячий журнал "Віночок" і т.ін. [18]. Але й це не все. І. Панькевич ввійшов в історію краю як автор підручника з рідної мови "Граматика руського язика для молодших клас шкіл середніх горожанських", яка проклала дорогу фонетичному правопису та українській літературній мові у Закарпатті [19].

Представники української еміграції на Закарпатті та в Чехословаччині виступали не тільки як організатори українського напрямку освіти, але й усього комплексу громадсько-культурного, наукового та навіть політичного і

адміністративного життя. Вони виявили активність як на рівні села, так і на рівні краю. Старожили з Рахова розповідають, що в місцевій школі вчителями були закарпатці, галичани та вихідці з Наддніпрянської України. Тодішнім учням запам'яталися вчителі-емігранти Хадрицький та керівник пласту Яків Шепель [20].

Із розповіді Старости Йосипа Адальбертовича довідуємось про активну національно-освітню і культурну діяльність у Великому Березному вчителів - вихідців з України Смеречанських як пластових керівників і просвітян [21].

Праця багатьох українських емігрантів у Закарпатті була справді жертвовою і титанічною. Багато осіб працювало в різних ділянках суспільного життя. Так, І. Панькевич вже в 1920 р., тобто в першому році своєї діяльності на Закарпатті, став одним із засновників товариства "Просвіта", був членом його правління, п'ять років секретарем, членом видавничої, наукової, театральної, бібліотечної та музейної комісії. Він упорядковував та редагував "Науковий збірник" товариства "Просвіта" та красназничий журнал "Підкарпатська Русь" [22]. Багатоплановою була його науково-дослідна робота в галузі мовознавства, літератури, фольклору, етнографії, мистецтвознавства. Подібну позицію займали десятки активістів-емігрантів з Наддніпрянської та Наддністрянської України. Це й Василь Пачовський - співзасновник "Просвіти", її активіст, професор історії в Берегівській та Ужгородській гімназіях, автор історії краю "Срібна Земля". Він разом з В. Бірчаком заснував часопис "Народ", плідно працював на літературній ниві, активно допомагав закарпатській літературній молоді, зокрема В. Гренджі-Донському [23]. Безперечно, що це далеко не всі осяги його плідної діяльності. Успішно на українську національну ідею працював корифей театрального мистецтва, засновник Руського театру в Ужгороді Микола Садовський, актори і режисери театру, зокрема Михайло Біличенко, Борис Крживецький, Марія Присейська [24]. Велика національно-виховна робота проводилась у Мукачівській торговій академії. Тут успішно працював керівник і диригент краевого вчительського хору Олекса Приходько, який активно виступав на ниві просвітнянської і наукової діяльності. Він був ініціатором створення етнографічного товариства Підкарпатської Русі, був членом його наукової ради [25]. У

розбудову пласту на Закарпатті значний внесок внесли В. Комаринський, А. Ворон, М. Велигорський, П. Москалик, Бандрівський, Гайдукевич, М. Демчук та інші [26]. Особливо великих зусиль по організації розбудови українського пласту на Закарпатті доклали А. Дідик, О. Вохнянин та Л. Бачинський [27]. Останній за свою активну патріотичну діяльність змушений був покинути край на вимогу чехословацьких властей. Зазнали переслідувань Марійка Підгірянка, колишній міністр УНР Ю. Колард, письменник С. Черкасенко, які теж змушені були покинути Закарпаття. Багато чисто фізичної праці доводилось виконувати українським активістам-емігрантам. Так, комісія по перейменуванню сіл і міст з угорської мови на українську, яку очолював К. Заклинський, об'їздила всі населені пункти, уточнювала назви і заносила їх на мапу [28].

Велику роль у наданні краєві українського обличчя відіграли письменник Спиридон Черкасенко [29], літературний критик, автор книги "Літературні устремління Підкарпатської Русі" В. Бірчак, який як і В. Пачовський був також освітянином, активним пластуном [30], письменники Улас Самчук і Олег Ольжич (Кандиба), Олександр Олесь та інші [31]. Взагалі доречно говорити про значний вплив на літературний процес у краї української школи високого мистецтва. Йдеться про вплив Празької школи поетів з її лідером Євгеном Маланюком, яка мала відчутний вплив на літературну творчість І. Ірлявського, С. Зореслава, Ф. Могіша, І. Колоса та інших [32]. Мав вплив на літературу краю і Львівський літературно-науковий вісник та вісниківці на чолі з його головним редактором, емігрантом із Східної України Д. Донцовим [33].

Водночас велось доволі широке наукове обґрунтування українського етнічного характеру Закарпаття. Помітний внесок у розробку проблеми внесли як вчені старшого покоління М. Грушевський і В. Гнатюк, так вчені-емігранти О. Колесса, О. Мицюк, Д. Чижевський, Д. Дорошенко, В. Січинський, С. Дністрянський, І. Заклинський, І. Панькевич, В. Бірчак та інші [34].

Українська еміграція в Чехословаччині зайняла найактивнішу суспільну позицію. Однак у Закарпатті вона не брала участі в партійно-політичній боротьбі. Це диктувалося

хиткими умовами статусу емігранта. Хоч Чехословаччина і прийняла велику кількість українських емігрантів, дозволила їм організувати національно-культурне життя, однак вона пильно стежила за всіма проявами їх політичної активності. Одне з найбільших табу для них була участь у політичній боротьбі з українських національних позицій на Закарпатті. Тому серед активістів політичних партій українського спрямування на Закарпатті в означені роки ми бачимо здебільшого закарпатців. Це зрозуміло, адже за участь у політичному житті краю їх могли позбавити права проживати в державі. Така позиція українських емігрантів була цілком виправданою. Відсутність гонінь і переслідувань з боку влади забезпечили самореалізацію творчого потенціалу українських емігрантів у вище наведених суспільних сферах. Та все ж ці люди не були поза політикою, хоча офіційно в ній не брали активної участі. Вони активно впливали на місцевих українських політичних лідерів шляхом індивідуальних бесід, наданням консультацій, шляхом співпраці у галузях освіти, науки і просвітницької діяльності. Позитивну роль відігравали й товариські стосунки, дружба на особистому рівні між емігрантами і національно свідомими та суспільно активними представниками закарпатських українців. У період Карпатської України українська еміграція зайняла відверту політичну позицію, кинулась в горню боротьби за утвердження місцевої української держави. Чимало з них, як У. Самчук, О. Кандиба (Ольжич), М. Чирський, Є. Кульчицький та інші зазнали угорських катівень [35]. Чимало українських емігрантів загинуло в обороні Карпатської України та було замучено угорськими окупантами. Особливо потерпіла родина Остапчуків, родом з Галичини, що у 1920 р. поселилась у Страбичові біля Мукачева [36].

Закарпатська національно пробуджена інтелігенція у 1918-1919 рр. зробила багато для національного піднесення закарпатців. Однак з огляду її малочисельності та нерозбудованої мережі національно-культурних інститутів їй важко було досягнути тих суспільних досягнень, що були здобуті на кінець 30-х років. Головне досягнення двадцятирічних суспільних змагань - інтеграція українців Закарпаття в українську націю, самоідентифікація з нею. Без жертовного пориву української еміграції цей успіх був би, мабуть, не

таким швидким. Тільки об'єднані зусилля української еміграції і місцевої національно-свідомої інтелігенції, успіх національно-свідомих людей визначили стрімку національно-культурну і національно-політичну еволюцію Закарпаття, надали йому виразного українського національного обличчя.

Література

1. Пачовський В. Срібна Земля. Тисячоліття Карпатської України. - Ужгород, 1993. - С.72.
2. Шевченко Т. Г. О думи мої! О славо злая! // Тарас Шевченко. Твори в п'яти томах. - К., 1978. Т. 2. - С. 40.
3. Положение о чехословацком войске на территории Украинской Народной Республики // Vznik Československa 1918. Dokumenty československe zahraniční politiky. - Praha, 1994. - С. 38-40.
4. Конспект докладной записки о чехословацком войске и военно-пленных // Там само. - С.59-60.
5. Зілгалов В. Український вільний університет у Празі і Карпатська Україна // Культура Українських Карпат: традиція і сучасність. Матеріали міжнародної наукової конференції (Ужгород, 1-4 вересня 1993 року). - Ужгород, 1994. - С.155.
6. Бойків О. Моя співпраця з полковником // Життя і смерть полковника Коновальця, Документи, матеріали, спогади, щоденники, листи, фотографії. - Львів, 1993. - С.112.
7. Там само.
8. Левченко Т. Гамалія. Тарасова ніч. (поема). - Прага, 1920; його ж: Наймичка. Суботів (поема). - Прага, 1920.
9. Ференц П. Основні аспекти державної політики Чехословаччині у ставленні до української проблеми на Закарпатті // Визвольний шлях. - 1998. - № 11. - С.1491-1495.
10. Пачовський В. Названа праця. - С.12.
11. Сас Ф. До 75-річного ювілею товариства "Просвіта" на Закарпатті // Карпатський голос. - 1995. - № 6. - 25-31 травня.
12. Пачовський В. Названа праця. - С. 79.
13. Небесник І. І. Українська мова в гімназіях, учительських семінаріях і торговельній академії Закарпаття в 1919-1938 роках // Українська мова на Закарпатті в минулому і сьогодні. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Ужгород, 5-6 травня 1992 року). - Ужгород, 1993. - С. 238.